

חוברת ח
סתיו תשס"ט • 2008

נפש לאסתר אומן זכרה לברכה
יוצא לאור על ידי **מתן** - מכון תורני לנשים ע"ש שרה רעננערט, ירושלים.
בשיתוף עם
המרכז לחקר האשה ביהדות ע"ש פניה גוטספלד הלר, אוניברסיטת בר-אילן

מסכה

הנהלה: מלכה בינה, פרופ' ישראל אומן, רחל פורסטנברג
עורכת: ד"ר רבקה גולדברג (דביר)
מערכת: ד"ר אלישבע באומגרטרן, ד"ר טובה גנזל, ד"ר אביעד הכהן, ד"ר בריתה לוי, נילי סמט, ירדנה קופ יוסף, תמר רוזן
מועצת מערכת: פרופ' שולמית אליצור, הרב דניאל אפשטיין, פרופ' יפה ברלוביץ, פרופ' חנה כשר, ד"ר ורד נעם, פרופ' אוריאל סימון, פרופ' חביבה פדיה, פרופ' שמואל פיינר, עזה צבי, פרופ' אביגדור שגיא
עריכה לשונית: דקלה אברבנאל
תרגום: גרמי קוטנר
עיצוב גרפי והפקה: מיכל הפקות

רשימת המשתתפים:

ד"ר נילי אריה-ספיר, התכנית לפולקלור יהודי והשוואתי, האוניברסיטה העברית בירושלים;
החוג ללימודים כלליים ובינתחומיים, אוניברסיטת תל-אביב
חנה בת-שחר, ירושלים
ד"ר מיכל הלב, המרכז לחקר לשונות היהודים וספרותיהם, האוניברסיטה העברית בירושלים
ד"ר יפה זלכה, גמזו
פרופ' חוה טורניאנסקי, החוג ליידיש, האוניברסיטה העברית בירושלים
אילן פוקס, אוניברסיטת בראילן הפקולטה למשפטים; הקריה האקדמית קריית אונו
ד"ר תמר קדרי, מכון שכטר למדעי היהדות, ירושלים
ד"ר צפורה שחור-רובין, המכללה האקדמית לחינוך ע"ש קיי, באר-שבע
נטע שפירא, בית מדרש מתן, ירושלים

ISSN 1565-3625

© כל הזכויות שמורות

יוצא לאור ע"י מתן – מכון תורני לנשים ע"ש שרה רענגערט, רח' רשב"ג 30, ירושלים
בשיתוף עם

המרכז לחקר האשה ביהדות ע"ש פניה גוטספלד הלב, אוניברסיטת בר-אילן

מחיר חוברת 25 ₪ דמי טיפול ומשלוח 5 ₪

מען למכתבים: ת.ד. 8039 ירושלים 91080, טל: 02-6798688 פקס: 02-6798901

דוא"ל: massehet@netvision.net.il

כתב העת "מסכת" נוסד לזכרה של אסתר אומן, שהייתה מראשונות התלמידות בבית המדרש מתן. אסתר, שהקדישה את חייה לביתה ולגידול משפחתה, החלה לחבוש את ספסלי בית המדרש בהיותה בת שישים ושתיים, ולראשונה בחייה התעמקה בלימודי הגמרא, התנ"ך ומחשבת ישראל. לאחר שש שנים נפטרה ממחלת הסרטן. קורות חייה מגלמים אולי יותר מכל את מהפכת לימוד התורה לנשים שבדור האחרון.

תוכן העניינים:

11	תפילה ותחינה בספר זיכרונותיה של גליקל חנה טורניאנסקי
29	תלמוד תורה לנשים באיטליה בימי הביניים ובראשית העת החדשה: שלושה דיונים הלכתיים אילן פוקס
51	'וויטב אלהים למילדת': מיילדות עבריות בארץ-ישראל בשלהי התקופה העותמאנית צפורה שחורי-רובין
97	'ותלבש מלכות': 'מלכת אסתר' של קרנבל פורים בתל-אביב – סיפור אישי ועיגונו בהקשר תרבותי נילי אריה-ספיר ומיכל הלד
	<i>סיפור ומדרש</i>
115	חנה בת-שחר מעין הראל
117	השונמית – סיפור חנה בת-שחר
155	האישה השונמית באגדת חז"ל תמר קדרי
	<i>מקראות ומדרשות</i>
159	התפילה, הנס ובעל הנס: על קו התפר בין אגדת הירושלמי לאגדת הבבלי יפה זלכה
	<i>ספר חדש</i>
187	בעיית נישואי התערובת בתקופת שיבת ציון – בעקבות ספרה של יונינה דור, האומנם גורשו הנשים הנכריות? נטע שפירא
	תקצירים באנגלית

דבר המערכת

השקיעה בדיכאון נחשבת לאחד המאפיינים של החיים המודרניים ובעשורים האחרונים יוחדו בחברה המערבית משאבים ומחקרים רבים לניסיון להתגבר על 'מגפת הדיכאון' במגוון אמצעים: רפואיים ו'אלטרנטיביים', מסורתיים וחדשניים. אך האם הדיכאון הוא אכן מחלה הנודעת בעידן המודרני בלבד? והפתרונות ה'אלטרנטיביים', האם הם אכן יציריו של העולם החדש? אי שם בגלות אשכנז, במאה השבע-עשרה, ישבה אישה שהתאלמנה זה מקרוב וניסתה להתגבר על המרה השחורה שהייתה שרויה בה באמצעות כתיבת זיכרונותיה. היום היו קוראים לזה ביבליותרפיה, ריפוי בכתיבה. 'ילדי היקרים, התחלתי לכתוב זאת בס"ד אחרי מות אביכם החסיד כי זה הסב לי קצת נחת רוח כשבאו עלי המחשבות המלנכוליות'. גליקל בת לייב, שנולדה בהמבורג בשנת 1645, ניסתה להתגבר באמצעות הכתיבה על המועקה והדיכאון ועל 'המחשבות המלנכוליות' – ואנחנו זכינו בצוהר מופלא, בהיכרות קרובה ואינטימית עם חיים יהודיים באשכנז של המאה השבע-עשרה: צווי גירוש וכתבי חסות של מלכים, פשיטות של ויקינגים והתנפלויות של שודדי דרכים, מגפות דְּבָר וְהִדְיָה של הציפייה המשיחית בימי שבתאי צבי, אלה רק חלק מן המאורעות ההיסטוריים המצויים כאן בעדות ישירה של אישה יהודייה רגישה וטובת שכל. לצד תיאורים של סערות היסטוריות ומאבקי קיום משתפת אותנו גליקל גם בחיי היום-יום שלה, ביחסי השותפות והאהבה שבינה לבין אישה חיים, במצוקות הקיום הכלכלי, בלבטים של גידול בנים, ויותר מזה – של שידוכם. אנו מתוודעים לכל התחומים של חיי היום-יום ובתוך כך גם לחינוכן של הבנות ולתפילותיהן של הנשים בבית ובבית הכנסת. גליקל כתבה את זיכרונותיה בשפת הדיבור של יהודי אשכנז. חוה טורניאנסקי, שהקדישה יותר משני עשורים לתרגומו לעברית של ספר זיכרונות גדוש ומופלא זה, כותבת על מקומה וייחודה של התפילה בעולמה של גליקל, ובעיקר התפילה האישית, המבטאת את הזיקה העמוקה והאינטימית שבין היחיד לבוראו. כתמיד,

ובייחוד בשעות צרה ומצוקה, גם במאה השבע־עשרה, חיפש האדם את הקשר האישי מאוד והאינטימי אל האל.

לא רחוק משם, באיטליה של אותה העת, אנו שומעים על לימודן והשכלתן התורנית של נשים. אילן פוקס טוען במאמרו, על סמך הספרות ההלכתית בת התקופה, כי גם באיטליה עדויות בודדות אלו על נשים לומדות ומלמדות ואף שוחטות משקפות תופעה חריגה ושולית. ובכל זאת, לא מצאנו חריגה כזו במחזוריה של אשכנז, לא נשים כמלמדות לימודי קודש ואפילו לקטנים, כפי שהיה באיטליה – וראו מאמרה של טלי ברנר בחוברת ד של מסכת – וגם לא נשים שאחזו בסכין השחיטה, ומן הסתם שלטו גם בהלכותיה.

לראשיתם של חיים בתקופת ראשית ההתיישבות החדשה מביאה אותנו צפורה שחור־רובין במאמרה המקיף על המיילדות העבריות בתקופה העותמאנית, המבליט את המעבר מהסתייעות במיילדות המסורתיות לפנייה אל מיילדות מקצועיות, שחל במפנה המאות התשע־עשרה והעשרים.

בימים שבהם רכבה המיילדת אולגה בלקינד על חמורה הלבן כדי להגיע אל בתי היולדות בסמטאות ובחולות שסביב יפו, נולדה באותם חולות גם העיר העברית הראשונה – תל־אביב. מייסדיה וראשיה ניסו לעצב בה דמות חדשה – של עיר, וגם של עם ושל אדם. הם ראו בעיר החדשה הזדמנות להתהוותו של קולקטיב יהודי חדש, בעל זהות לאומית ותרבותית מחודשת. בין השאר, הם בחרו חגים מסוימים ממחזור השנה היהודי וביקשו להפיק מהם מסרים לאומיים, כחלק מהמאמץ לבנות אידאולוגיה חברתית חדשה. כך נוצרו חגיגות פורים המפורסמות, שבהן היה ראש העיר מאיר דיזנגוף רוכב על סוסו בראש התהלוכה. טקס בחירתה של 'מלכת אסתר' של תל־אביב היה חלק מן המסורת החדשה והנבנית. נילי אריה־ספיר ומיכל הלב בוחנות לעומק את ההכרה המלכותית של מי שהייתה מלכה ליום אחד אך התודעה המלכותית ליוותה אותה כל חייה. במאמרו נמצא את הזיקה שבין האישי, הפרטי והחד־פעמי לבין בנייתה של תודעה היסטורית ותרבותית קולקטיבית – זיקה שהיא במהותו של חקר הפולקלור.

בהקדמתו לספורי מעשיות של ר' נחמן כותב ר' נתן: 'ק'דם שִׁפְרָר [ר' נחמן] מעשה ראשונה שבספר זה ענה ואמר: "בִּסְפוּרֵי המעשיות שהעולם מספרים יש בהם נסתרות הרבה ודברים גבוהים מֵאֵד [...] והבעל־שם־טוב זכר צדיק וקדוש לברכה, היה יכול על ידי ספור מעשה ליחד יְחוּדֵים...". סיפורים הם סוג של פרשנות לחיים; פרשנות לחיי האדם ולמעשיו בעולם. באופן חריג אנחנו מביאים

במסכת זו סיפור: השונמית, סיפורה של חנה בת-שחר על האישה שנתנה לאלישע הנביא מקלט ומרגוע בביתה; סיפור כדרך של קריאה בסיפורי הנביאים, כדרך של פרשנות – גם על המקרא וגם על חיים, על אדם, על עולם. לצדו של הסיפור מופיעה סקירתה של תמר קדרי, המציגה את קריאתם-פרשנותם של חכמי המדרש לדורותיהם לדמותה של אותה השונמית.

במדור מקראות ומדרשות בוחנת יפה זלכה את ההבדלים בין תפיסות העולם של חכמי ארץ-ישראל ושל חכמי בבל כפי שהדבר מתבטא מבעד לסיפורי חכמים בתלמוד ובמדרש. הכותבת מבחינה בתוך הסיפורים בדר-שיח עמוק וטעון בין חכמי ארץ-ישראל, שבה מציאות החיים שבירה ומעוררת, לבין חכמי בבל, שעולמם איתן ויציב; דר-שיח בין תורת ארץ-ישראל לתורת בבל, המייצגות תפיסות עולם שונות מאוד, הנוגעות גם ליחס שבין מנהיג לעדה וגם לעצם קיומו ואחריותו של האדם בעמדו מול אל ועולם.

חשיבותה של נקודת המבט של הקורא לדרך ההבנה שלו את הטקסט ולפרשנותו את הכתוב עומדת גם בבסיס ביקורתה של נטע שפירא על ספרה החדש של יונינה דור על גירוש הנשים הנכריות בספרי עזרא ונחמיה. הביקורת מתעמתת עם תפיסתה הפרשנית של הכותבת, המשליכה, לטענת שפירא, על תקופת בית שני את המציאות המודרנית בחברה הישראלית, על השסעים שבה והניכור מן הממסד הדתי המאפיין אותה.

אלה החוטים של עצב ושמחה, של ראשית ואחרית, של זיכרון ותקווה, שמהם ארוגה המסכת השמינית שלפניכם.

